

TÜRK KÜLTÜRÜNDE HAYVAN DAMGALAMA GELENEĞİ: SAMSUN YÖRESİ ÖRNEĞİ*

Livestock Branding Tradition in Turkish Culture: The Case of Samsun Region

Doç. Dr. Seyfullah GÜL**

ÖZ

Türk kültüründe mezar taşları, halı ve kilimler, demir aletler, süs eşyaları, mimari yapılar, silahlar, ağaçlar ve taşlar gibi birçok öğeye damga vurularak damgalama geleneğinin devam ettirildiği bilinmektedir. Bu kapsamda Türk kültüründeki damga geleneğinin en eski örneklerinden birisini hayvan damgalama geleneği oluşturmaktadır. Hayvan damgaları, mülkiyeti belirtmek için oluşturulmuş basit işaretler olarak görülebilir. Ancak bu genel kabulün aksine hayvan damgalama benzersiz ritüelleri, morfolojisi ve söz dizimleriyle mülkiyeti ifade eden basit işaretlerden çok daha geniş bir geleneği barındırmaktadır. Bu bağlamda somut olmayan kültürel mirasın önemli bir parçasını oluşturan damgalarla ve damga biçimli işaretlerle ilgili araştırmalar uzunca bir süredir bilim insanlarını meşgul etmektedir. Elde edilen bulgular, önemli bir alan yazın ve veri kaynağı oluşturmuş olsa da zengin bir damga geleneğine ev sahipliği yapan Anadolu'da hâlen araştırılmayı, tartışılmayı ve alan yazına kazandırılmayı bekleyen sayısız geleneksel uygulama ve damga örneği bulunmaktadır. Bu çalışma ile Samsun ili ve çevresindeki yerleşim birimlerinde uygulanan (1) hayvan damgalama geleneğinin tarihi ve kültürel bağlamı, (2) hayvan damgalarının işlevleri, (3) damgaların özellikleri, (4) damgalama sürecinin nasıl gerçekleştiği ve (5) kültür aktarımlarının kapsamlı bir şekilde analiz edilerek bir envanter oluşturulması amaçlanmaktadır. Bu araştırmada hayvan damgalama geleneğinin derinlemesine analizi ve betimlenmesi amaçlandığından nitel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Araştırma deseni olarak ise etnografya (kültür analizi) tercih edilmiştir. Veriler, katılımsız gözlem ve çeşitli mekanik gözlem araçları ile yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Gözlem ve görüşme yapılacak grup, olasılıklı olmayan örneklem yöntemlerinden ölçüt temelli örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir. Gözlem ve görüşmeler ile mandalar üzerine vurulan damgaların fotoğraf çekimleri için yapılan arazi çalışmaları 2019-2022 yılları Nisan-Ekim ayları arasındaki dönemde Yeşilirmak ve Kızılırmak Deltası Sulak Alanı ile Samsun'un farklı ilçelerinde yapılmıştır. Bu araştırmanın kuramsal boyutlarının oluşturulmuş olması nedeniyle katılımsız gözlem, mekanik gözlem araçlarıyla yapılan ses ve görüntü kayıtları ile yarı yapılandırılmış görüşmelerle elde edilen verilerin çözümlenmesinde betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. Güvenilirliği test etmek için ise uzman görüşüne başvurulmuştur. Bulgular Samsun yöresinde hayvan damgalama geleneğinin önemli bir tarihi geçmişe ve kültürel bağlama sahip olduğunu göstermektedir. Araştırma sahasında özellikle mandalarda yoğunlaşmakla birlikte atlara da damga vurma geleneğinin devam ettiği görülmektedir. Çalışma sonucunda Samsun'da 104 hayvan damgası tespit edilmiş ve bunlar fotoğraflarla kayıt altına alınmıştır. Yörede tespit edilen bu damgaların (1) rakam ve sayılardan oluşan, (2) Latin alfabesi harflerinden oluşan, (3) Türk boylarının damgalarını anımsatan, (4) Osmanlı Türkçesi alfabesindeki harflerden oluşan ve (5) farklı ülke ve coğrafyalarda hayvanlara vurulan damgalarla benzer olan damgalar şeklinde sınıflandırılabilirler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Kültürel miras, Damga, Hayvan damgalama, Samsun, Kızılırmak Deltası.

ABSTRACT

It is known that the tradition of stamping is continued by putting marks on many items such as tombstones, carpets and rugs, iron tools, ornaments, architectural structures, weapons, trees and stones in Turkish culture. It is a well-known fact that one of the oldest examples of the stamp tradition in Turkish culture is the livestock branding tradition. Scientific studies on stamps and stamp-shaped signs have been going on for a long time. Although the findings have created an important literature and data source, there are still countless examples of traditional practices and stamps waiting to be researched, discussed and brought to the literature in Anatolia, which is home to a rich stamp tradition. This study aims to analyse the historical and cultural context of livestock branding culture applied in Samsun region and its surrounding settlements, the functions of livestock branding, the characteristics of brands, how the livestock branding process takes place, cultural

* Geliş tarihi: 28 Ocak 2023 - Kabul tarihi: 15 Eylül 2023
Gül, Seyfullah. "Türk Kültüründe Hayvan Damgalama Geleneği: Samsun Yöresi Örneği", *Milli Folklor* 141 (Bahar 2024): 115-132

** Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, seyfullah.gul@omu.edu.tr, Samsun/Türkiye, ORCID ID:0000-0002-5166-454X.

transmission and preparation of an inventory. In this study, a qualitative approach is adopted as the research method, since it is aimed to analyse and describe the livestock branding culture profoundly. Ethnography (cultural analysis) is preferred as the research design. Data is collected using a semi-structured interview form with unattended and mechanical observation. The group to be observed and interviewed is determined according to the criterion-based sampling method, which is one of the non-probability sampling methods. Data collection with the ethnographic method may take a few days and weeks, or it may take a year or more. Field studies for observations, interviews, and photo shoots of livestock brands on buffaloes are carried out in the Yeşilirmak and Kızılırmak Delta Wetland Area and different districts of Samsun from April to October in 2019 and 2022. Since the theoretical dimensions of this research are formed, descriptive analysis technique is used to solve the data obtained through unattended observation, audio and video recordings made with mechanical tools, and semi-structured interview. Expert opinion is sought to test the reliability. Findings show that livestock branding culture in Samsun region has an important historical background and cultural context. It is seen that the culture of branding horses continues, although it is especially concentrated on buffaloes in the research area. As a result of the study, 104 livestock brands are identified in the Samsun region and these are recorded with photographs. It has been determined that these livestock brands detected in the region are divided into five forms as numeral, Latin alphabet, reminiscent of the brands of Turkish tribes, old Turkish alphabet and similar to the livestock brands in different countries and geographies.

Key Words

Cultural heritage, stamp, livestock branding, Samsun, Kızılırmak Delta.

Giriş

Bir şeyin üzerine bir nişan, bir im basmaya yarayan araç veya bu araçla basılan nişan, im anlamlarında kullanılan ve bir şeyin kime, hangi çağa ait olduğunu gösteren damgaların kullanılması, basit bir sosyal faaliyet olmayıp bir sosyal grubun veya bir milletin kültür tarihi ve belleği açısından son derece önemlidir (Aksoy 2012: 34, Gülensoy 1989: 11). Birçok kültürde mezar taşları, halı ve kilimler, demir aletler, süs eşyaları, mimari yapılar, silahlar, ağaçlar ve taşlar gibi birçok ögeye damga vurularak damga geleneğinin devam ettirildiği bilinmektedir (Aksoy 2012; Gül ve Yılmaz 2019; Gülensoy 1989). Bu kapsamda yaygın olarak kullanılan ve görülen damga çeşitlerinden birisi de hayvan damgalarıdır. Hayvancılıkla uğraşan ve farklı ırklardan hayvan sürülerine sahip olan toplumlar, hayvanlarının tanınması ve başka ailelerin hayvanlarıyla karışarak ihtilaflara yol açmaması için hayvanlarının bazı uzuvlarında birtakım geçici ya da kalıcı şekiller oluşturmuşlardır. Bu şekillerden hayvanların kulaklarına yapılanlara “in, en”, sağrılarına vurulanlarına ise “damga” adı verilmektedir (Elçin 1963: 26). Caja vd. (2004)’e göre ise hayvan damgalama; belirli hayvanları tanımlamak ve izlemek için bir işaretleme aracı kullanarak yapılan bir işlem olup çeşitli nedenlerle insanlar tarafından farklı hayvan türlerinin evcilleştirilmesiyle ilişkilendirilmiştir. Landais (2001: 463), hayvanların damgalanmasının çok eski zamanlardan beri tüm pastoral sistemlerde uygulandığını belirtmektedir. Hatta Blancou (2001), Hammurabi Kanunları’na dayandırarak, hayvanların vücutlarına yapılan işaretler yoluyla damgalanmasının 3800 yıldan fazla bir süredir uygulandığını belirtmektedir.

Yapılan araştırmalar, hayvan damgalama geleneğinin Türk kültüründe de önemli bir yerinin olduğuna işaret etmektedir (Gülensoy 1989:3). Gülensoy (1995), bütün göçebe kavimlerde olduğu gibi, Orta Asya bozkırlarında yaşayan Türkler için de atın en değerli hayvanlardan birisi ve belki de en önemlisi olduğunu; Türk boylarında atların sağrıları, boyunları, yanakları, baldır içi, boyun bitimi ile sırt başlangıcı arasındaki çıkıntı bölgesi gibi yerlerine damga vurulduğunu belirtmektedir. Daha sonraki dönemlerde ise damgalama geleneği diğer büyükbaş hayvan türlerine de vurularak devam ederken, küçükbaş hayvanlarda bunun yerini hayvanların kulaklarına “en” vurma geleneği almıştır (Samashev 2020). Öteki Türk boylarında olduğu gibi, Anadolu’nun çeşitli yerlerine göç eden ve yerleşen Oğuz boyları da atalarından miras kalan hayvan damgalama

geleneğini sürdürmüşler ve eski damgalarına bazı yeni şekiller ekleyerek damgaları estetik bakımdan geliştirmişlerdir (Gülensoy 1989:71).

Evcil hayvan türlerinin çeşitliliği, ırkları, üretim amaçları ve çevre koşullarına göre kullanılan damgalama yöntemleri büyük bir gelişim ve değişim gösterse de hâlâ birçok ülkede geleneksel kalıcı ve geçici damgalama yöntemi bir arada kullanılmaktadır. Günümüzde hayvan damgalama geleneğinin devam ettiriliyor olması ve bu geleneğin altında yatan tarihi ve kültürel kodlar, bu gelenekle ilgili birçok çalışmanın yapılmasına neden olmuştur. Uluslararası alan yazın incelendiğinde Sánchez Belda (1981), Blancou (2001), Landais (2001), Neary ve Yager (2002), Caja vd. (2004), Khan ve Mufti (2007), Samashev (2020) gibi araştırmacılar tarafından kalıcı ve kalıcı olmayan damgalama tekniklerinin tarihi, gelişimi ve uygulama şekilleri ile ilgili birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Türkiye’de ise Nur (1941), Yalgın (1943), Elçin (1963), Gülensoy (1989; 1995), Başbuğ ve Özer (2017) hayvan damgaları üzerine araştırmalar yapmışlardır. Ayrıca Aksoy (2011), Erdoğan ve Şıracı (2012), Cihanalp (2015), Güllüdağ (2015), Gül ve Yılmaz (2019) gibi araştırmacılar ise damga kültürü içerisinde hayvan damgalama geleneğine değinmişlerdir. Bununla birlikte zengin bir damga geleneğine ev sahipliği yapan Anadolu’da hâlen araştırılmayı, tartışılmayı ve alan yazına kazandırılmayı bekleyen sayısız hayvan damgası ve geleneksel uygulama örneği bulunmaktadır. Bu çalışma ile Samsun ilindeki yerleşim birimlerinde uygulanan (1) hayvan damgalama geleneğinin tarihi ve kültürel bağlamı, (2) hayvan damgalarının işlevleri, (3) damgaların özellikleri, (4) damgalama sürecinin nasıl gerçekleştiği ve (5) kültür aktarımları gibi hususların kapsamlı bir şekilde analiz edilerek bir envanter oluşturulması amaçlanmaktadır.

Çalışma, manda ve at gibi hayvanlar özelinde sıcak damgalama geleneğini ele alıyor olması bakımından önemlidir.

Belirtilen amaçlara ulaşmak için oluşturulan araştırma soruları aşağıda verilmiştir.

- Hayvan damgalamaya neden ihtiyaç duyulmaktadır ve hayvan damgalarının işlevleri nelerdir?
- Damgalama süreci nasıl gerçekleşmektedir?
- Samsun ili ve çevresindeki yerleşim birimlerinde at ve mandalara vurulan damgalar nasıl gruplandırılabilir?
- Samsun ili ve çevresindeki yerleşim birimlerinde hayvan damgalama geleneğinin tarihi ve kültürel bağlamı var mıdır?

1. Metot

Bu çalışmada hayvan damgalama geleneğinin derinlemesine analizi ve betimlenmesi amaçlandığından nitel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Nitel araştırma, insanların yaşamlarının ve sosyal dünyalarının anlam ve deneyim boyutlarının anlaşılmasını geliştirmekle ilgili soruları ele almayı amaçlamaktadır (Fossey vd. 2002). Gürbüz ve Şahin (2014: 358)’e göre kültür araştırmalarında, olguların ve olayların kendine özgü ortamlar ve koşullarda incelenmesi, araştırmacıların bu ortam ve durumlar içerisinde söz konusu olgu ve olayları ayrıntılı ve derinlemesine araştırması, açıklamaya ve yorumlamaya çalışması nitel yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Araştırma deseni olarak ise etnografya (kültür analizi) tercih edilmiştir. Yani veriler etnografik bir bakış açısı ile toplanmış ve analiz edilmiştir.

1.1. Veri Toplama Araçları

Etnografya araştırmalarında veri toplama, iki temel veri kaynağına bağlıdır. Bunlardan ilki davranışa ve eylemlere yönelik gözlemler, ikincisi ise görüşmelerden elde edilen sözlü raporlardır (Gürbüz ve Şahin 2014: 371). Bu çalışmada da veriler, katı-

lımsız gözlem ve çeşitli mekanik gözlem araçları ile yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Hayvan damgalama geleneğinin derinlemesine analizi ve ilgili sürecin doğru bir şekilde gözlemlenmesi için katılımsız gözlem ve mekanik gözlem tekniği tercih edilmiştir. Ayrıca hayvan damgalama geleneğinin tarihi, damgaların anlamları, özellikleri ve damgaların sahipleriyle ilgili bilgilere doğru bir şekilde ulaşabilmek için Gülensoy (1989; 1995), Landais (2001), Neary ve Yager (2002)'den yararlanılarak yarı yapılandırılmış görüşme formu geliştirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme araştırmacının görüşme rehberi doğrultusunda ilerlemesine, ihtiyaç duyulduğunda derinlemesine gidebilmesine ve bireyin serbest tepki vermesine imkân sağladığı (Gürbüz ve Şahin 2014:180) için tercih edilmiştir.

1.2. Örneklem seçimi

Bu araştırmada çalışma grubu, olasılıklı olmayan örneklem yöntemlerinden ölçüt temelli örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir. Gürbüz ve Şahin (2014: 371)'e göre de etnografya araştırmalarının doğası, zaman ve bütçe gibi kısıtlar nedeniyle genel olarak olasılıklı olmayan örnekleme tekniğiyle araştırmaya katılacak kişi ve grupların belirlenmesini gerekli kılmaktadır. Ölçüt temelli örnekleme, grupların ve/veya bireylerin bir veya daha fazla ölçütü temsil ettikleri için seçilmesidir (Onwuegbuzie ve Collins 2007:286). Bu araştırmada, kültür analizi yapılacak ailenin seçimi için dört ölçüt dikkate alınmıştır. Bunlar şunlardır: (1) Samsun ilindeki bir yerleşim biriminde ikamet ediyor olma, (2) ailenin hayvanlara vurduğu bir damgaya sahip olması, (3) hâlen hayvancılıkla uğraşiyor ve hayvanlarına damga vuruyor olma, (4) ailenin araştırmaya katılmak için istekli olması.

1.3. Araştırma Sahası

Bu araştırma Samsun ili Alaçam, Bafra, Çarşamba, Terme, Vezirköprü ve 19 Mayıs ilçelerindeki yerleşim birimlerinde gerçekleştirilmiştir. Özellikle Kızılırmak ve Yeşilirmak Deltaları Sulak Alanı etrafındaki kırsal mahallelerde ailelerin manda ve atlara damga vurarak bu geleneği devam ettirdikleri belirlenmiştir. Ancak etnografya çalışması için birey ya da ailelerin çalışmaya istekli olmaları ve tutumları daha fazla önem taşımaktadır (Merriam 1998: 99). Ulaşılabilirlik, mandacılıkla uğraşan aile sayısı, hayvanlara vurulan damga çeşidi ve ailenin araştırmaya karşı tutumu da dikkate alınarak etnografik gözlem 19 Mayıs İlçesi Yörükler Mahallesi'nde yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler ise 19 Mayıs İlçesi Yörükler; Bafra İlçesi Sarıköy, Kumcağız, Şeyhören, Koşu, Doğanca; Alaçam İlçesi Habilli ve Doyran ile Terme İlçesi Ahmetli ve İnebel kırsal mahallelerinde yapılmıştır.

1.4. Veri Toplama Süreci

Çalışma sahasında hayvan damgalama süreci, belirli bir tarih diliminde ve çok kısa bir süre içerisinde gerçekleşmektedir. Bu zaman dilimi, genellikle mandaların meraya salınmalarından önceki mart ayının sonu ve nisan ayının başını kapsayan birkaç haftalık bir süreci içerir. Manda damgalama işi ise ailenin damgalanacak hayvan sayısına bağlı olarak bir gün ile birkaç gün arasında değişebilmektedir. Yukarıdaki ölçütlere bağlı kalınarak 24 Mart 2020 tarihinde manda damgalama geleneği, katılımsız olarak gözlemlenmiştir. Ayrıca 2019-2022 yılları arasındaki dönemde yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak görüşmeler yapılmış, mandalar üzerine vurulu olan damgaların fotoğrafları çekilmiştir.

1.5. Veri Analizi

Bu çalışmanın veri setini katılımsız gözlemler, yarı yapılandırılmış görüşme formları, saha notları ve arazi çalışmaları sırasında çekilen kamera kayıtları ve fotoğraflar oluşturmaktadır. Araştırmada elde edilen verilerin çözümünde betimsel analiz tekniği

kullanılmıştır. Betimsel analiz, araştırmacının kavramsal yapısının belirgin olduğu ve derinlemesine analiz gerektirmeyen durumlarda kullanılır ve araştırma sonucunun geçerliliği bu betimlemelere dayandırılır (Yıldırım ve Şimşek 2008: 89). Araştırmacının betimsel analizinin ilk bölümüne, verilerin veri dökümü formlarına yazımıyla başlanmıştır. İkinci aşamada araştırmacının kuramsal boyutu ve buna göre oluşturulan görüşme soruları dikkate alınarak kodlama anahtarı oluşturulmuş ve gözlem ve görüşme verileri kodlama anahtarına kodlanmıştır. Daha sonra yapılan kodlamalar karşılaştırılarak güvenilirlik aşamasına geçilmiştir.

Güvenilirliği test etmek için uzman görüşüne başvurulmuştur. Araştırmacı ve uzman görüşme verileri ayrı ayrı kodlanmış; daha sonra bu kodlamalar karşılaştırılarak araştırmacı ve uzman işaretlemelerinden görüş birliği ve görüş ayrılığına varılan temalar belirlenmiştir. Son aşamada ise doğrudan alıntılar kullanılarak bulgular tanımlanmış ve yorumlanmıştır.

2. Bulgular

Araştırma verilerinin çözümlenmesi sonucunda elde edilen bulgular; katılımsız gözlemden, yarı yapılandırılmış görüşmelerden ve saha çalışmalarından elde edilen bulgular olmak üzere üç başlık altında sunulmuştur.

2.1. Katılımsız gözlemden elde edilen bulgular

Hayvan damgalama süreciyle ilgili gözlemler sonucu elde edilen bulgular, oluşturulan temalar bağlamında belirlenen başlıklar altında verilmiştir.

2.1.1. Hayvan damgalama malzemeleri ve hazırlık süreci

Araştırma sahasındaki yerleşim birimlerinde hayvan damgalama, genellikle ailenin özel işidir. Yani her aile kendi hayvanlarını kendisi damgalar. Bunun için özel bir tören ve ritüel yapılmaz. Hayvan damgalama güç gerektiren bir iş olduğu için daha çok ailenin erkekleri tarafından yapılır. Bu nedenle damgalama işi için aile üyelerinin özellikle erkeklerin işlerinin olmadığı uygun zaman beklenir. Genellikle ailenin en yaşlı bireyinin talimatları doğrultusunda damgalama yapılır. Kadınlar ateşin yakılması gibi daha çok tali işlerde görev almaktadırlar. Bununla birlikte ailede damgalama işi için yeterli birey olmadığı durumlarda damgalama işinin imece usulüyle yapıldığı da olur. Damgalama aparatı genellikle yumuşak çelikten veya iyi ısı iletkenleri olan yumuşak çelik alaşımlardan yapılmıştır. Damgalama demirinin yüzeyi düz ve pürüzsüzdür. Damganın büyüklüğü ise damganın şekline göre değişir (Şekil 1).

Şekil 1. Samsun yöresinde hayvan damgalamada kullanılan damga örnekleri.

2.1.2. Hayvan damgalama süreciyle ilgili gözlemler

Damgalama sürecine damganın ısıtılacağı ateşin yakılmasıyla başlanır. Bu ateş daha çok etrafta bulunan çalı vb. malzemenin yakılmasıyla elde edilir. Damganın ısıtılması için yakacak olarak kömür ve petrol gibi fosil yakıtlar tercih edilmez. Bu yakıtların demiri aşırı kızgın hâle getirdiği ve damganın hayvan derisinde daha fazla tahrişe neden olduğu belirtilmektedir. Damgalama işlemi, genellikle altı aydan bir yaşına kadar olan hayvanlara yapılır. Nadiren de olsa daha büyük yaştaki hayvanların da (daha çok yeni satın alınan hayvanlar) damgalaması yapılır. Hayvanın vücudunda damga alanı olarak daha çok arka sağ ve sol kalçalar tercih edilir. Damgalama bittiğinde, damgalar ateşte kızdırılır ve yanmış kartel yağına batırılarak temizlenir. Samanlık veya ahırın bir kenarında yağmur almayan bir alana asılarak saklanır.

2.2. Yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen bulgular

Hayvan damgalama geleneği devam ettiren bireylerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen bulgular görüşme soruları ve yeni oluşturulan temalar bağlamında verilmiştir.

2.2.1. Hayvan damgalama geleneğinin tarihiyle ilgili görüşler

Sahada hayvan damgalama geleneğinin tarihiyle ilgili kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak görüşler yörede bu geleneğin genellikle babadan oğula geçerek asırlardır devam ettiği yönündedir. Bunun yanında kendilerine ait kadim bir hayvan damgası olmayan ancak şimdilerde manda yetiştiriciliği yapan bazı aileler kendilerine bir damga oluşturarak bu geleneği sürdürmektedir.

Konuyla ilgili olarak KK1şunu aktarmaktadır:

“Bizim damgamız bize babamın kayınpederinden kaldı. Babamın kayınpederi hayvanlarını sattığı için damgaları boştaki kaldı. Biz de annemin babasından damgayı alarak bu damgayı kullanmaya başladık. Yani bu damga bize annemle geldi. Onların ne zamandan beri bu damgayı kullandıklarını bilmiyorum.”

KK 3 ise damgasını yakın tarihte oluşturduğunu şu şekilde aktarmaktadır:

“Manda satın aldım ve deltada ticari amaçlı mandacılığa başladım. Bu iş için manda birliğinden destek aldım. Mandaları sulak alana saldıgımızda mandaların kulak küpeleri vardı. Ancak bu küpeler düştü. Mandalar ayırt edilemez oldu. Diğer manda üreticileri aile damgaları yardımıyla bu sorunu çözüyorlardı. Ben de sorunu çözmek için "55" şeklinde kendi damgamı oluşturdum.”

2.2.2. Hayvan damgalama nedenleriyle ilgili görüşler

Görüşmelerden elde edilen bulgular yörede hayvan damgalamanın en önemli nedeninin sahiplik göstergesi olarak düşünülmesidir. Zira damga hayvanların kaybolması, çalınması ya da ıssız bir yerde ölmeleri durumunda sahibinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Kulak küpesi gibi modern damgalama şekilleri olsa da bunların sulak alandaki ağaç, çalı ya da goga (*Juncus acutus*) gibi otsu bitkilere takılarak düşmesi, küpenin dışında damgalamayı da zaruri kılmaktadır.

Hayvan damgalamanın ikinci nedeni ise damganın bir soy ya da sülaleyi temsil etmesidir. Damga sayesinde hayvanların kime ait olduğunun anlaşılması yanında damgalar geçmişten günümüze bir kimlik aktarımı olarak görülmektedir. Yani damgalardan bazıları soy aktarım işareti işlevindedir.

Bir diğer işlev ise sınır belirlemedir. Özellikle köy otlakları ya da sulak alan içerisindeki otlaklar bir sınır çizgisi ya da tel ile ayrılmamıştır. Bu otlaklardan yararlanmada damgalar aynı zamanda sınır çizgisi görevi görür. Her köyün hayvan otlatma alanı bellidir. Bu alan içerisinde o köye ait damgalı hayvanlar otlar. Bu hayvanlar başka köyün otlak alanına geçip otladığında damga sayesinde tanınır ve diğer köyün otlak alanına sürülür.

2.2.3. Hayvan damgalama zamanıyla ilgili görüşler

Mandalar genellikle 5-6 aylık olduklarında damgalanırlar. Ancak özel durumlarda damgalamada yaş dikkate alınmaz. Küçük yaşta damgalama yapılma nedeni olarak hayvanın bu yaş aralığındaki post kalınlığının fazla olması, bu yaşta damga yapıldığında damga yapılan yerde kıl çıkmaması, hayvan büyüdükçe damgalamanın zorlaşması ve damganın hayvanla birlikte büyümesi gösterilmektedir.

KK 2: “Mayıs ayından sonra damga vurulmaz. Çünkü kurtlanır. Yani sıcaklar fazla olur. Damga vurulan yerde yara ve enfeksiyon olur. İğdir’den göç ettiğimiz için damgamız yoktu. Bu nedenle kendi isim harflerimizden damga oluşturduk.”

2.2.4. Damga şekli ve damganın vurulduğu yerle ilgili görüşler

Damgalar rakam, çizgi ve harflerden oluşan basit işaretler yanında damga sahibine ait özel semboller, boy ve soy işaretleri, hayvan sahibinin baş harfleri, hayvan sahibinin doğum yılı, aile büyüklerinin baş harfleri, plaka kodu vb. şekillerden oluşur. Damga büyük oranda hayvanın sağ ya da sol baldırı üzerine vurulmaktadır. Bununla birlikte az sayıda da olsa hayvanların döş ve yanaklarına damga vurulduğu da belirtilmektedir. Ayrıca hayvanların kulaklarında farklı şekiller, delik ve kertiklerden oluşan damgalar da bulunmaktadır.

2.2.5. Damgaların kişiselleştirilmesiyle ilgili görüşler

Özellikle soy ve sülale damgaları kişiselleştirilirken damganın ana şekli korunmaktadır. Ancak sülale genişledikçe damganın kullanımıyla ilgili birtakım sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorun, ana şeklin hayvan üzerine vurulduğu yerin değiştirilmesi ya da şeklin korunup damga sayısının artması veya kulak kertiği gibi küçük değişikliklerle çözülmektedir. Bunun yanında hayvancılığa yeni başlayan aileler kişisel damga oluşturarak bu geleneğe katılmaktadır. Yeni damgalarda genellikle ad ve soyadın baş harfleri ve sayılar ön plandadır. Hayvanların tamamen satılması ve ailenin hayvancılığı bırakması durumunda hayvanlarla birlikte damganın da devredildiği durumlar kısmen de olsa görülmektedir. Ancak bu değişimin ailenin rızasıyla olduğu aktarılmaktadır.

KK 4: “Örneğin S.G. hayvanlarını Ş.A’ya sattı. Bir daha hayvancılık yapmayacağını düşündüğü için yıldız (★) damgasıyla sattı. Ancak bu çevresinde doğru karşılanmadı. Sanki geçmiş tarihini satmış gibi algılandı.”

2.3. Saha gezilerinden ve fotoğraflardan elde edilen bulgular

Kızılırmak Deltası Sulak Alanı ve farklı ilçelerde yapılan görüşme ve arazi çalışmalarıyla 104 damga tespit edilmiş, bunlar fotoğraflarla kayıt altına alınmıştır. Böylece damga şekli, sahibi ve damganın bulunduğu yerin belirtildiği Şekil 2 oluşturulmuştur.

Damga Sahibi	Bulunduğu Yer	Damga	Damga Sahibi	Bulunduğu Yer	Damga	Damga Sahibi	Bulunduğu Yer	Damga	Damga Sahibi	Bulunduğu Yer	Damga
M.Z	Bafra Şeyhören	⌵	K.T Ş.T	Kızılırmak Deltası	⌵	C.Y	19 Mayıs Yörtükler	⌵	T.D	Bafra Koşu	○
Y.Ö	Bafra Şeyhören	YS	A.K	Kızılırmak Deltası	AK	H.A	19 Mayıs Yörtükler	91	S.K	Bafra Sarıköy	SK
M.K	Bafra Şeyhören	⌵	L.K; Z.K A.K; Y.K	Bafra Doğanca	⌵	D.A Y.A	19 Mayıs Yörtükler	M	H.E	Alaşım Doyran	□
C.Ş	Bafra Sarıköy	⌵	L.K; H.K A.K; R.K	Bafra Doğanca	⌵	A.A	19 Mayıs Yörtükler	M	D.Ş	Alaşım Doyran	Z
H.Ş	Bafra Sarıköy	⌵	LB	Bafra Doğanca	⌵	M.K	19 Mayıs Yörtükler	PA	S.S	Alaşım Doyran	H
A.Ş	Bafra Sarıköy	⌵	A.Ç	Bafra Doğanca	İÇ	Ç.A	19 Mayıs Yörtükler	ÇA	M.Ş	Alaşım Doyran	M
K.Ş	Bafra Sarıköy	⌵	N.Ö	Bafra Sarıköy	⌵	A.A	19 Mayıs Yörtükler	İ	S.D	Alaşım Habilli	3
F.T	Bafra Sarıköy	⌵	B.K	Vezirköprü Adatepe	⌵	M.D	19 Mayıs Yörtükler	US	O.A	Alaşım Habilli	⌵
N.T	Bafra Sarıköy	⌵	İ.M	Bafra Şeyhören	⌵	L.K	19 Mayıs Yörtükler	İK	H.Ş	Alaşım Habilli	⌵
K.T	Bafra Sarıköy	⌵	M.K	Bafra Doğanca	⌵	S.T	Alaşım Habilli	⌵	S.B	Alaşım Habilli	⌵
Ç.A	Bafra Sarıköy	ÇA	T.K	Alaşım Habilli	⌵	O.B	Bafra Yeşilyazı	⌵	M.K	Alaşım Habilli	⌵
K.G	Bafra Doğanca	AG	A.E	Alaşım Doyran	AE	F.C	Bafra-Üçpınar	⌵	İ.K	Alaşım Habilli	K
A.E M.E	19 Mayıs Yörtükler	⌵	H.S S.S	Alaşım Doyran	H	H.B	Yörtükler	⌵	N.O	Alaşım Habilli	N
H.D	19 Mayıs Yörtükler	H	K.E;M.K R.H	Alaşım Doyran	⌵	M.A	19 Mayıs Yörtükler	MA	S.A	Bafra Doğanca	SA
B.S	19 Mayıs Yörtükler	B	S.K	Doyran Alaşım	⌵	A.T	19 Mayıs Yörtükler	AT	H.İ	Bafra Doğanca	⌵
S.D	19 Mayıs Yörtükler	SD	M.K	Terme İnebel	⌵	İ.S	19 Mayıs Yörtükler	Ç	N.K	Bafra Doğanca	⌵
C.Ş	19 Mayıs Kümcağız	⌵	C.U	Terme İnebel	⌵	A.S	19 Mayıs Yörtükler	Ç	R.T S.T	Bafra Sarıköy	⌵
İ.Ş	19 Mayıs Kümcağız	⌵	Ş.B (Abhaza)	Terme İnebel	⌵	V.A	19 Mayıs Yörtükler	AC	N.D	Bafra Karaburç	⌵
R.A	19 Mayıs Yörtükler	RA	K.D	Terme Ahmetli	⌵	A.C.A	19 Mayıs Yörtükler	AC	A.A.R	Çarşamba Ebeçeli	⌵
İ.K	19 Mayıs Yörtükler	İKŞ	C.U	Terme Ahmetli	CU	R.A	19 Mayıs Yörtükler	RA	O.L	Bafra Koşu	9
Y.K	19 Mayıs Yörtükler	Ş	M.K	Terme İnebel	MK	B.S	19 Mayıs Yörtükler	BS	A.S.K	Bafra Koşu	⌵
H.Y	19 Mayıs Yörtükler	HY	N.Ş	Terme Ahmetli	N	A.V	19 Mayıs Yörtükler	=	H.T	Terme İnebel	⌵
S.A	19 Mayıs Yörtükler	U	İ.Ş	Terme Ahmetli	Ş	K.A	19 Mayıs Yörtükler	TC	H.S	Bafra Üçpınar	⌵
M.A	19 Mayıs Yörtükler	U	O.Y.Ö	Terme Ahmetli	H	K.D	19 Mayıs Yörtükler	55	Ayiboğan H.B.	Bafra Fener	⌵
H.A	19 Mayıs Yörtükler	U	M.K	Terme Ahmetli	⌵	Ş.A	19 Mayıs Yörtükler	☆	Mardarlı M.	Çetinkaya (Hasırlı-Mardar)	⌵
R.A	19 Mayıs Yörtükler	İMİ	H.K	Terme Ahmetli	⌵	İ.Ç	19 Mayıs Yörtükler	EC	M.K B.K	Bafra Taşköprü	⌵

Şekil 2. Samsun yöresinde tespit edilen hayvan damgaları ve sahipleri (2023).

Tartışma

Samsun yöresinde manda ve atlara vurulan sıcak damgaların incelemesinden damgaların beş grupta toplandığı görülmektedir.

- ❖ Rakam ve sayılardan oluşan damgalar
- ❖ Latin alfabesi harflerinden oluşan damgalar
- ❖ Türk boylarının damgalarını anımsatan damgalar
- ❖ Osmanlı Türkçesi alfabesindeki harfleri anımsatan damgalar
- ❖ Farklı ülke ve coğrafyalarda hayvanlara vurulan damgalarla benzer olan damgalar

Yapılan alan araştırmasında farklı sayıların kullanıldığı damga örnekleri görülmüş ve kayıt altına alınmıştır. Bu damgalar içerisinde özellikle 91 ve 55 sayılarının bulunduğu hayvanlar çoğunluktadır. İnsanların yaşadıkları coğrafyada özellikle buldukları şehri simgeleyen işaret ve sayıların önemli bir yeri vardır. Nitekim yöredeki damgalama geleneğinde kullanılan 55 de benzer şekilde Samsun'un plaka kodudur (Foto 1-2).

Boyun adı	Tarih-i Ah-Şekül	Teşvîh-i Ah	Koçboynuz Çizim	Numere-nâme	Ebu'l-Gâfir Rukn-ı Hun, Şecere-i Terâkime.
BAYINDUR	∩	∩	∩	∩	∩
BİCENE	∩	∩	∩	∩	∩
ÇAVINDIR	∩	∩	∩	∩	∩
ÇEBNİ	∩	∩	∩	∩	∩
SALUR	∩	∩	∩	∩	∩
EYVİLİR	∩	∩	∩	∩	∩
ALA-YUNLU	∩	∩	∩	∩	∩
ÜREGİR	∩	∩	∩	∩	∩
İSDİA	∩	∩	∩	∩	∩

Sekil 4. Şecere-i Terâkime adlı eserde geçen Üregir boyuna ait damga (Gülensoy 1989).

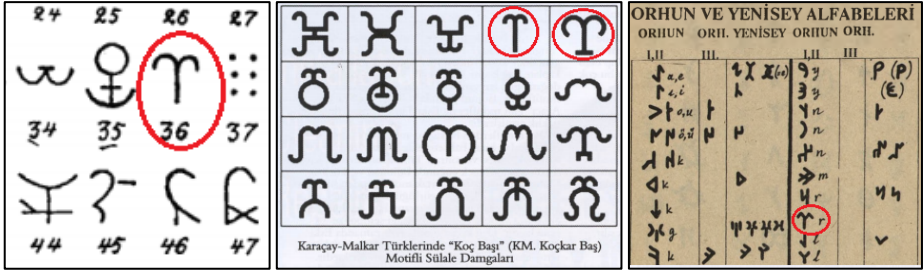
Foto 5. Vezirköprü'de Kıvrak sülalesine ait hayvan damgası.

Bafra Fener Mahallesinde ikamet eden Ayıboğan sülalesine ait olan damga ise Ilgıdır ∩ ya da Koçbaşı damga olarak isimlendirilmektedir. Bu damgayla ilgili KK 5: “Eşimin ataları Rize’den Bafra Gazibey köyüne göç etmişler. Oradan da Fener Mahallesi’ne göç ettiler. Bu damgayı at, manda ve ineklere vururduk ve damganın adı Ilgıdır damga ∩ dır. Ayrıca eşimin aktardığına göre ataları Rize’ye de Kafkaslardan göç etmişlerdir.” şeklinde bilgi aktarmaktadır. Yapılan alan araştırmasında Türkçe kökenli bir kelime olan ılgıdır, ipliği çile yapmaya ve ölçmeye yarayan, boyu bir metre kadar olan, iki ucuna ipliğin aşağılı yukarı sarılması için çivi çakılmış tahta alet olarak tanımlanmaktadır (Ayverdi 2011).

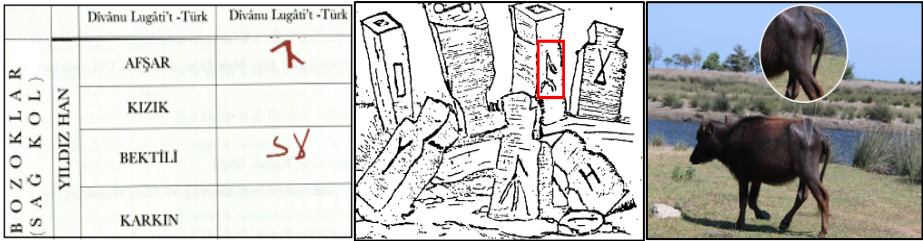
Koçbaşı damga; Orta Asya’dan Kafkaslar’a, Sibirya’dan Anadolu’ya kadar geniş bir coğrafyada kullanılmaktadır. Özellikle Kırgızlar koçboynuzu motifine çok önem vermekte ve bu motifi değişik şekillerde “şapak” adını verdikleri takkelerine işlemektedirler (Gülensoy 1989: 26). Qurbanov’a göre (2013: 307) eski Türk damgalarından biri olarak kabul edilen koçboynuzu Kazakların Naiman ve Karakirey boylarını tanıma ve ayırt etme göstergesidir. Ayrıca tipik Hun işaretlerinden biri olarak kabul edilip Altay’da “kulya” (koçboynuzu) olarak da adlandırılır. Hatta Batı Azerbaycan’ın kaya resimlerinde görülen koçboynuzu motifi Kuzey Kafkasya’da yaşayan Karaçayların boy işaretidir. Koparan ve Ayıboğan sülalesine ait iki damga Orhun ve Yenisey alfabelerinde geçen ∩ işaretleri ve Macar damga örneklerindeki damga ∩ işaretleri ile benzerdir (Foto 6-7; Şekil 5-6-7).

Foto 6-7. Ayıboğan sülalesine ait hayvan damgası ve Koçbaşı damga ile damgalanmış manda.

Kızılırmak Deltası'ndaki arazi çalışmalarında bir mandanın arka sol kalçasına vurulmuş olarak fotoğraflanan Kuş damgasının (λ), Kaşgarlı Mahmud'un Avşar boyunu temsil ettiğini belirttiği λ şeklindeki damga ile benzerliği dikkat çekicidir. Ayrıca Akçoraklı'nın (1983) Kırım'daki taşlar üzerinde tespit ettiği Tatar damgasıyla Kızılırmak Deltası'ndaki mandalar üzerinde görülen bu damga büyük benzerlik taşımaktadır. Kızılırmak Deltası etrafında Tatar göçmenleri tarafından kurulan yerleşim yerlerinin bulunması, bu damganın yöreye Kırım'dan gelmiş olabileceğini düşündürmektedir (Şekil 8-9; Foto 8).

Şekil 8-9. Kaşgarlı Mahmud'un Avşar boyunu temsil ettiğini belirttiği damga ile Akçoraklı'nın (1983) belirttiği Kırım'da taşlar üzerindeki Tatar damgası.

Foto 8. Kızılırmak Deltası'nda Kuş damgalı manda.

Çetinkaya Mahallesinde Mardarlı Fırtına Kemal olarak adlandırılan birine ait λ şeklindeki damga, Güllüdağ'ın (2015) Nogay Türklerine ait Baytış damga λ olarak belirttiği damga ile benzerdir. Güllüdağ, bu damgaların Hazar Türklerinde de soy damgası olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Ayrıca Kırım Tatar Türklerine ait damga örnekleri (Akçoraklı 1983) ile Kafkasya damgaları (Lavrov 1978) arasında Mardarlı damgaya benzer onlarca damga bulunmaktadır (Foto 9; Şekil 10-11).

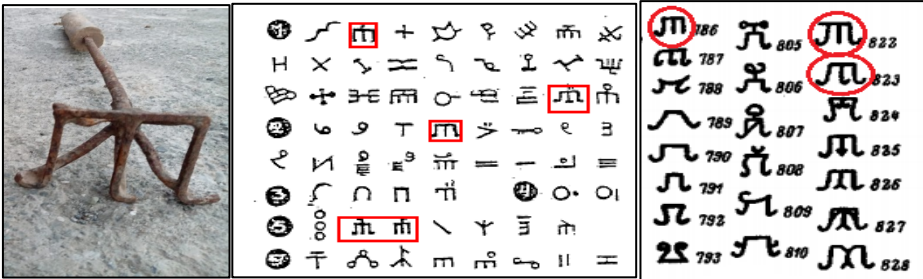
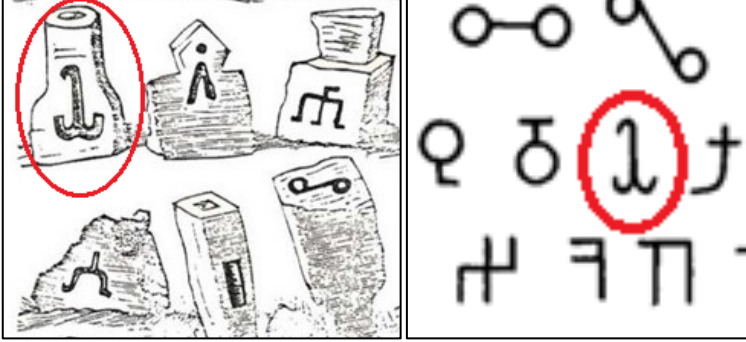

Foto 9. Mardarlı Fırtına Kemal'in hayvan damgası. Şekil 10-11. Kırım Tatar Türklerinden damga örnekleri (Akçoraklı 1983) ve Kafkasya damgaları (Lavrov 1978)

Bafra Şeyhören Mahallesinde M.Z'ye ait damga (𐒃) sülale damgası olup Çengel damga olarak adlandırılmaktadır. Bu damga, Akçoraklı'nın (1983) Kırım'daki taşlar üzerinde tespit ettiği Kırım Tatar Türklerine ait damgalar ile Lavrov'un (1978) Kafkasya damgaları içerisinde de yer almaktadır (Şekil 12-13).

Şekil 12-13. Kırım'da taşlar üzerindeki Tatar damgaları (Akçoraklı 1983) ve Kafkasya damgaları (Lavrov 1978).

Bafra Doğanca Mahallesinde Koparan sülalesine ait olan damga (𐒃), sülalede yer alan birden fazla aile tarafından kullanılmaktadır. Damga, sağ veya sol kalçaya vurularak ya da damga yönü değiştirilerek ve kulak kertiği gibi eklemeler yapılarak damganın karışması önlenmektedir. Damga, Yıva damgasına benzemektedir. Bu damganın ters çevrilmiş bir örneği Gülensoy'un (1985) Bursa Karacabey Şahin köyünde tespit ettiği at damgaları arasında bulunmaktadır (Foto 10; Şekil 14-15-16).

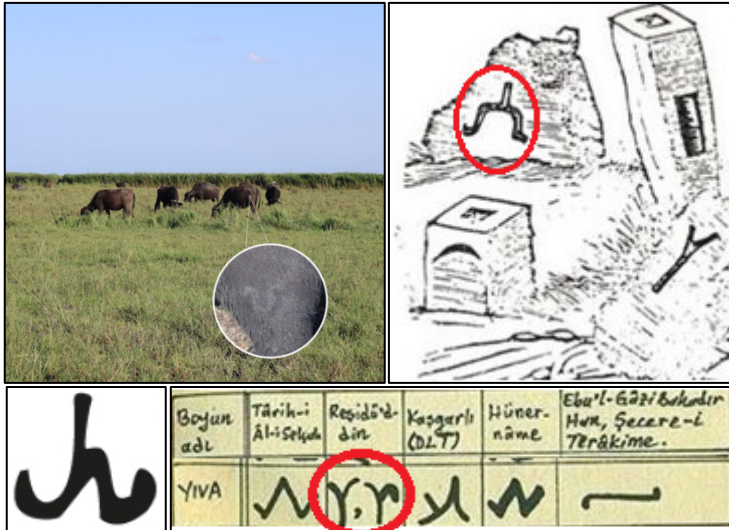

Foto 10. Koparan sülalesine ait damgalı manda.

Şekil 14-15-16. Kırım'da taşlar üzerindeki Tatar damgaları (Akçoraklı 1983), Bursa at damgası (Gülensoy 1985) ve Reşidüddin'deki Yıva boyu damgası (Sümer 1980).

Bafra Doğanca Mahallesinde ikamet eden Karaca sülalesine ait damga, Kerpeten damga (𐒃) olarak adlandırılmaktadır. Gülensoy (1985) da, at damgaları başlıklı çalışmasında Bursa Mustafakemalpaşa Akhisar Köyü ve Karacabey Beylik köyünde Kerpe-

ten damga (X) tespit etmiştir. Ayrıca Rıza Nur'un Sinop yöresinde tespit ettiği at damgaları arasında Kerpeten damga (L) yer almaktadır (Şekil 17-18-19).

Şekil 17-18-19. Karaca sülalesine ait Kerpeten damga, Bursa at damgaları (Gülensoy 1985) ve Sinop yöresi at damgası (Rıza Nur 1928).

Bafra Sarıköy Mahallesinde ikamet eden KK 6: “Dedem Arif Ağa Arnavutluk göçmenidir. Bizim asıl damgamız X damgadır. Babam bu çiftliği toprakları ve hayvanlarıyla satın aldı. Satın aldığı hayvanlarda Bel damga T bulunuyordu. Babam kardeşlerinin sülale damgamızı X kullanmalarına izin verdi. Kendisi ise bu Bel damgayı T kullanmaya başladı. O zamandan beri bu damgayı kullanıyoruz.”

Alıntıda da anlaşıldığı üzere aynı sülale iki farklı hayvan damgası kullanmaktadır. Bunlardan ilki hayvanların satın alınmasıyla sülaleye geçen Bel damgadır. Diğeri ise Arnavut göçmeni olan ailenin kullandığı asıl sülale damgasıdır. Araştırma sahasında sülale damgalarının başkalarına devredilmesi ve değiştirilmesi hoş karşılanmamaktadır. Bununla birlikte sülale damgası varken yeni damga kullanan ya da hayvanların tamamının satılması durumunda aile damgasının da devredilmesiyle sonuçlanan istisnalar bulunabilmektedir (Foto 11; Şekil 20).

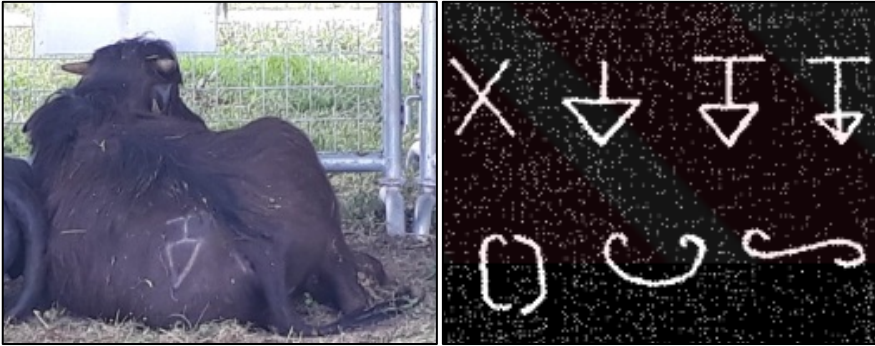
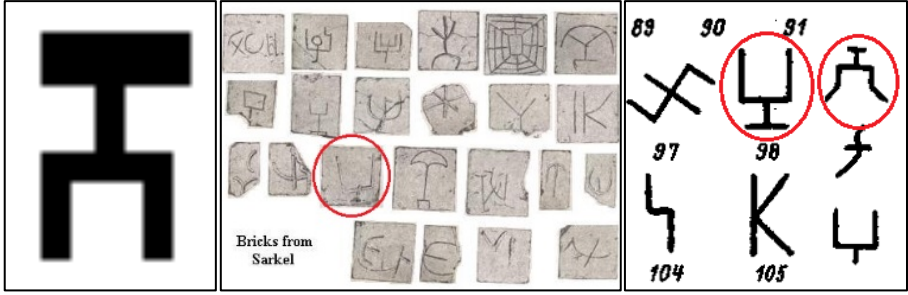

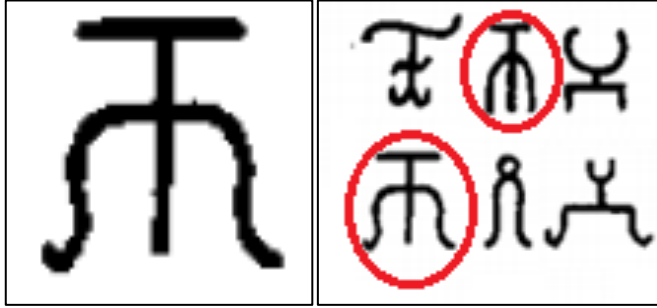
Foto 10. Bel damgalı manda. Şekil 20. Erken Avrupa boylarına ait damga örneği (Dracuk 1975).

19 Mayıs Yörükler Mahallesinden A.E.'ye ait Örs damga H sülale damgası olarak kullanılmakta ve sol baldıra vurulmaktadır. Hazar şehirlerinden Sakel sahasındaki arkeolojik çalışmalardan elde edilen bulgular arasında örs gibi Türk damgası (kabile sembolleri) örnekleri bulunmaktadır (Podolefsky 1971: 148). Lavrov tarafından tespit edilen Kafkasya damgaları arasında da örs damga bulunmaktadır (Şekil 21-22-23).

Şekil 21-22-23. Ergün'e ait örs damga, Sakel sahasındaki Türk damgası örnekleri (Podolefsky, 1971) ve Kafkasya damgaları (Lavrov 1978).

Terme- İnebel Mahallesinde C.U'ya ait damga (𐰇) sülale damgası olup daha çok at damgası olarak kullanılmaktadır. Güllüdağ (2015), bu damganın benzerini Nogay Türklerinin damgaları arasında Kanlı damga (𐰇) olarak belirtmektedir. Ayrıca Lavrov (1978)'ün Kafkasya damgaları arasında bu damganın benzeri yer almaktadır (Şekil 24-25).

Şekil 24-25. Uyanık sülalesi damgası ve Kafkas damgaları (Lavrov 1978).

Terme İnebel Mahallesinden M.K'ye ait 𐰇 şeklindeki damga, Lavrov (1978)'ün Kafkas damgaları ve Draçuk'un (1975) Kabardin damga örneği ile benzerdir (Foto 12; Şekil 26-27-28).

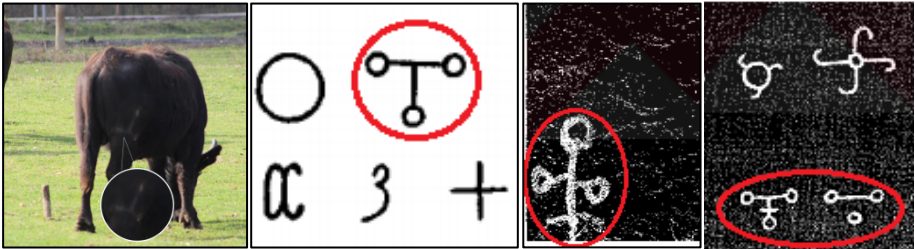

Foto 12. Keskin sülalesine ait damgalı manda. Şekil 26-27-28. Kafkas damgaları (Lavrov 1978), Kabardin damga örneği (Draçuk 1975) ve Geriyankaya damga örnekleri (Enveroğlu, 2005).

Terme İnebel Mahallesinde tespit edilen ve Abhaza Ş.B.'ye ait damga 𐰇 hem at hem manda damgası olarak kullanılmaktadır. Yapılan görüşmede ailenin yöreye Kafkaslardan göç ettiği ve damgayı da buradan getirdiği belirtilmiştir. Ayrıca aynı mahallede H.K.'ye ait 𐰇 şeklinde sülale damgası tespit edilmiştir.

Bafra Şeyhören Mahallesinde tespit edilen damgalardan biri de Makas damga (𐰇) olarak ifade edilen sülale damgasıdır. Bu damga, farklı kaynaklarda Kızık boyu

damgası, Nogay damgası, Kazak ve Kırım Türklerine ait damga işareti olarak belirtilmektedir (Gül 2022). Reşîdüddin'de ve Yazıcızade Ali'nin Tevarih-i Al-i Selçuk adlı eserinde ✕ bu damga, Kızık damgası olarak geçmektedir. Defter-i Cengizname'de ✕ Evirne damga olarak ifade edilen bu damga, Cengiz Han'ın ilk verdiği damga olup Buduncar oğlu Kıyat'a verilmiştir (Toprak, 2011). ✕ damgası Akçoraklı (1996)'da ise Nayman adı ile Nogay damgaları arasında gösterilmektedir. Kairjanov (2014) ve Güllüdağ (2015)'a göre bu damga ✕ Şıgarak (Çadır) damga olup Nogay ve Kazak (Kazak/Yak boyu) boylarına aittir.

Bafra Doğanca Mahallesinde tespit edilen Besdil sülalesine ait ♀ damga ile Bafra Yeşilyazı Mahallesinden Bozacı sülalesine ait ⚡ damga, Tuğ damga olarak bilinmekte ve sülale damgası olarak kullanılmaktadır. Bu iki damga formlarıyla Türk boylarına ait damga özelliği taşımaktadır.

Yapılan alan yazın araştırmasında savaş ve bağımsızlık alameti olarak kabul edilen tuğ, hükümlanlık ve bağımsızlık anlamları taşıyan, bayrak, sancak, alem gibi askerî ve siyasî bir güç ve yetki işareti olarak kabul edilmektedir (Çoruhlu, 2012), (Foto 13-14).

Foto 13-14. Kızılırmak Deltasında Besdil sülalesi (Anomim) ve Bozacı sülalesine ait Tuğ damgalı mandalar.

19 Mayıs İlçesi Yörükler Mahallesinde tespit edilen A.V.'ye ait damga, = Eşittir damga olarak isimlendirilmiş ve at ve mandalara vurulan sülale damgası olarak belirtilmiştir. Bir Memluk kaynağında yer alan Oğuz Türkmen boyları ve damgalarına dair bir değerlendirme başlıklı çalışmada Çetin (2008) bu damgayı, Çavulduz (Çavuldur) boyuna ait olarak belirtmektedir. Ayrıca Draçuk (1975) bu damgayı Kırım Tatarlarına ait damgalar arasında belirtmektedir (Foto 15; Şekil 29).

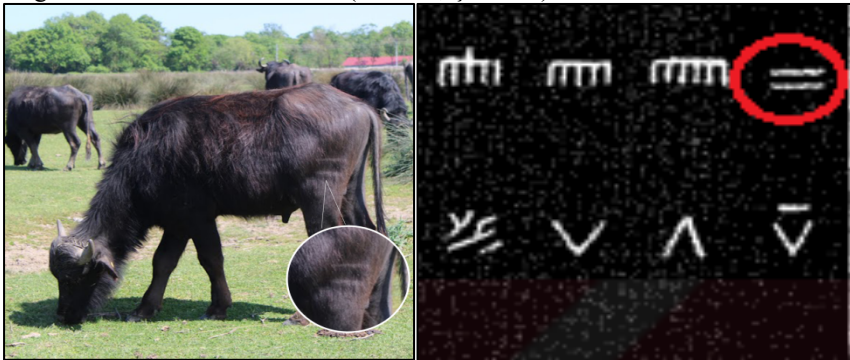

Foto 15. Varol sülalesine ait eşit damga.

Şekil 29. Kırım Tatar damgaları (Draçuk 1975).

19 Mayıs İlçesi Kumcağız Mahallesinde Şener sülalesine ait damga Kulp damga olarak isimlendirilmektedir. Sülalenin büyümesi ile farklı ailelerce kullanılan damga sağ-sol baldırda, kulak deliği ve kertiğiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Alan yazında Bayatoğulları damgası ile benzerlik gösteren damga, Kırgız boy damgaları arasında Ay damga olarak geçmektedir (Karatayev ve Janibekova 2016). Tarcan (1998) Oduq-Əl'in (asker) Oq ve On'lardan oluştuğunu ifade etmektedir (Foto 16; Şekil 30).

Foto 16. Kızılırmak Deltasında Kulp damgalı manda. **Şekil 30.** Ay ve On damga (Karatayev ve Janibekova 2016; Tarcan 1998).

Foto 17-18-19. Kızılırmak ve Yeşilirmak Deltasında damgalı mandalar.

Sonuç

Araştırma sahasında sıcak damgalama ve kulak kertiği şeklinde daha çok manda ve atlara vurulan iki tür kalıcı damga kullanılmaktadır. Kulak kertikleri tek başına bir damgalama özelliğinden çok sıcak damgaların ayırt ediciliğini artırıcı bir unsur olarak kullanılmaktadır. Araştırmalar Anadolu'nun birçok yerinde kulak kertiklerinin kalıcı damgalama tekniği olarak kullanıldığına da dikkat çekmektedir. Ancak araştırma sahasında kulak kertikleri, daha çok küçükbaş hayvanlarda kalıcı bir damgalama tekniği olarak tek başına kullanıldığı hâlde manda damgalamada sıcak damgalamayı destekleyen yardımcı bir unsur olarak yer almaktadır.

Araştırma sahasında kullanılan kalıcı hayvan damgalarının en önemli işlevi, sahiptir. Özellikle hayvanların kaybolması ve çalınması durumunda damgalar bu işlevi yerine getirmektedir. Kızılırmak Deltası ve Sulak Alanı, manda varlığı bakımından Türkiye'de ilk sıradadır. Mandaların fiziki görünüşleri bakımından birbirlerinden ayırt edilemeyecek kadar benzeşmesi ve dar bir sahada nicelik olarak fazla olmaları, çoğu kez hayvanın sahibinin kim olduğu konusunda ihtilaflara neden olmaktadır. Her ne kadar kulak küpeleriyle bu sorun çözülmek istense de kulak küpeleri çalı ve goga (*Juncus acutus*) formasyonuna takılarak kırılmakta, düşerek kaybolmaktadır. Damga, bu işlevi ile sorunun çözümü için önemli bir araç olarak görülmektedir.

Damgaların soy işareti olarak da kullanıldığı belirtilmiştir. Bu özellik, geçmişten günümüze kültür aktarımı yoluyla damgaların günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Araştırma sahasındaki damgaların dini bir özelliği tespit edilmemiştir. Damgalama öncesi ve sonrası dini bir ritüel ve uygulama da görülmemiştir.

Damgaların diğer bir işlevi ise farklı bir yerleşim yerine ait otlaklarda otlayan hayvanların bu damga yardımıyla ayırt edilmesidir. Bu bulgu, Orta Asya bozkırlarındaki pastoral sistemlerde damgaların tuz yataklarına, ağaçlara ve kayalara vurularak işaretlendiği, böylece otlak ve doğal kaynakların mülkiyetlerinin bu şekilde belirlendiği düşüncesiyle örtüşmektedir.

Damgalama kültürü azalmakla birlikte Anadolu'nun birçok yerinde demir aletler, taş işçiliği, halı kilim dokuma ve hayvan damgaları şeklinde devam etmektedir. Bu kültürün tasnif edilmesi, envanterinin çıkarılması ve acilen kayıt altına alınması gerekmektedir. Ayrıca farklı işlevlere sahip damgaların işlev ve özellikleriyle ilgili alan yazında önemli derecede bilgi karmaşası bulunmaktadır. Bu karmaşanın ortadan kaldırılması için damgalama geleneğinin alan uzmanları tarafından bir proje ile tekrar değerlendirilmesi önerilmektedir.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulunun 26.08.2020 tarih ve 2020/488 sayılı kararı ile etik komite onayı alınmıştır.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAK KİŞİLER

- KK1: Celil Yıldız, 52, Ortaokul mezunu, çiftçi, görüşme tarihi ve yeri: 24 Mart 2020/19 Mayıs İlçesi Yörükler Mahallesi.
- KK2: Süleyman Akay, 65, İlkokul mezunu, çiftçi, görüşme tarihi ve yeri: 30 Mayıs 2021/ Bafra İlçesi Doğanca Mahallesi.
- KK3: Kemal Denizci, 65, İlkokul mezunu, Hayvancılık, görüşme tarihi ve yeri: 15 Mart 2020/19 Mayıs İlçesi.
- KK4: Aydın Ergün, 58, İlkokul mezunu, Çiftçi, görüşme tarihi ve yeri: 20 Haziran 2021/19 Mayıs İlçesi Yörükler Mahallesi.
- KK5: Aynur Bayrak, 85, İlkokul mezunu, ev hanımı, görüşme tarihi ve yeri: 20 Mayıs 2022/Bafra İlçesi Fener Mahallesi.
- KK6: Kurtbey Türk, 67, Lise mezunu, çiftçi, görüşme tarihi ve yeri: 25 Mayıs 2022/Bafra İlçesi Sarıköy Mahallesi.
- KK7: Cavit Şenkal, 45, Ortaokul mezunu, çiftçi, görüşme tarihi ve yeri: 12 Mayıs 2021/Bafra İlçesi Sarıköy Mahallesi.
- KK8: Cemalettin Şeker, 75, ilkokul mezunu, çiftçi, görüşme tarihi ve yeri: 10 Haziran 2021/19 Mayıs İlçesi Kumcağız Mahallesi.
- KK9: Samet Zengin, 30, Ortaokul mezunu, çiftçi, görüşme tarihi ve yeri: 11 Nisa 2021/ Bafra İlçesi Şeyhören Mahallesi.
- KK10: Ali Ekici, Ortaokul mezunu, çiftçi, görüşme tarihi ve yeri: 22 Mayıs 2022/ Alaçam İlçesi Doyran Mahallesi.
- KK11: A. Rıza Aydın, Üniversite mezunu, memur, görüşme tarihi ve yeri: 2 Şubat 2022/ Çarşamba İlçesi Epçeli Mahallesi.
- KK12: Hanife Baş, İlkokul mezunu, ev hanımı, görüşme tarihi ve yeri: 9 Haziran 2021/Terme İlçesi İnebel Mahallesi.
- KK13: Cavit Uyanık, İlkokul mezunu, çiftçi, görüşme tarihi ve yeri: 9 Haziran 2021/Terme İlçesi İnebel Mahallesi.
- KK14: Muzaffer Keskin, İlkokul mezunu, çiftçi, görüşme tarihi ve yeri: 9 Haziran 2021/Terme İlçesi İnebel Mahallesi.
- KK15: Nail Dinçer, 30, Lise mezunu, memur, görüşme tarihi ve yeri: 2 Mart 2022/ Bafra İlçesi Karaburç Mahallesi.
- KK16: Bünyamin Kıvrak, Üniversite mezunu, memur, görüşme tarihi ve yeri: 27 Ağustos 2021/Vezirköprü İlçesi Adatepe Mahallesi.

KAYNAKÇA

- Adiloğlu, *Adilhan. Karaçay-Malkar Türkleri*. Ankara: Başkent Matbaacılık, 2005.
- Akçoraklı, *Osman, Kırım'da Tatar Tamgaları*. İstanbul, 1983, (İlk baskısı, Kırım-Akmesit, 1926).
- Aksoy, Mustafa. "Kaya Resimlerinden Alfabeve Avrasya'da Türk Damgaları", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Tarih Kültür Dergisi* 300 (2011): 70-76.
- . *Kültür Sosyolojisi Açısından Halı-Kilim Sanatı ve Etnografik Eserlerdeki Damgaların Dili*. 38. *ICANAS Bildiriler* (75-120). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2012.
- Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları 4, 2011.

- Başbuğ, Fatih ve Özer, Hatice. "Ankara Güdül'de Yer Alan At ve Geyik Damgaları", *Kalemisi Dergisi*, 5, 10 (2017): 167-181. <http://www.kalemisidergisi.com/makale/pdf/1508502036.pdf> 19.03.2018.
- Blancou, Jean. "A history of the traceability of animals and animal products", *Revue scientifique et technique (International Office of Epizootics)* 20.2 (2001): 413-425.
- Caja, Gerardo ve diğer. "Diversity of animal identification techniques: From 'fire age' to 'electronic age'", *ICAR Technical Series* 9 (2004): 21-39.
- Cihanalp, Cihannur. "Türklerde Damgalar", *Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi* 1.1 (2015): 17-20.
- Çetin, Altan. "Bir Memlûk Kaynağında Yer Alan Oğuz/Türkmen Boyları Ve Damgalarına Dâir Bir Değerlendirme", *BELLETEN* 72 (264) (Ağustos 2008): 483-90.
- Çoruhlu, Tülin. Tuğ. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 41. cildinde, 330-332. 2012 <https://islamansiklopedisi.org.tr/tug>
- Digard, JP, Etienne Landais ve Philippe Lhoste. "La crise des sociétés pastorales. Un regard pluridisciplinaire", *Revue d'élevage et de médecine vétérinaire des pays tropicaux* 46.4 (1993): 683-692.
- Elçin, Şükrü. "At Damgaları", *Türk Etnografya Dergisi* (1963-656): 26-45.
- Enveroğlu, İlham. "Çağdaş Azerbaycan Resim Sanatında Eski Türk Damgalarının Etkisi", (Yayımlanmamış doktora tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2005.
- Erdoğan, Türkan ve Ümit Sıracı. "Pamukkale (Hierapolis)'de Bulunan Ön-Türk Damgaları: "Em-Am" Damgası ile "Ok ve Og" Damgaları", *TURAN: Stratejik Araştırmalar Merkezi* 4.15 (2012): 160-170.
- Fossey, Ellie vd. "Understanding and evaluating qualitative research", *Australian & New Zealand Journal of psychiatry* 36.6 (2002): 717-732.
- Gül, Seyfullah. Kanca El Aletleri Müzesindeki Alet Damgaları. *Alet İşler Dünyamızı Biçimlendiren Nesnelere İçinde* ss. 495-515. (Edt. Akif Kuruçay) İstanbul: Kanca Yayınları, 2022
- Gül, Seyfullah ve Ali Yılmaz. "Demir Kazınan Kültür: Samsun Yöresi Demirci Damgaları", *Millî Folklor* 16(124) (2019): 175-188.
- Gülensoy, Tuncer. *At Damgaları. Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık Sempozyumu* (Ed. EG. Naskali). İstanbul: Resim Matbaacılık, 1995.
- Gülensoy, Tuncer. *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları*. İstanbul: TDAV, 1989
- Güllüdağ, Nesrin. "Türklerde Damga Geleneği ve Nogay Türklerinin Damgaları Üzerine Bir İnceleme", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 6.6 (2015): 132-150.
- Gürbüz, Sait ve Faruk Şahin. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri* Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2158342>
- Kairjanov, Abay. "Türk Runik Alfabesinin Kökeni Hakkında Yeni Yaklaşımlar", *Çingü Kültür Sanat Edebiyat Dergisi*, 5(28), (2014):141-150.
- Karatayev, Olcobay ve Kayıran Janibekova. "Damgalar ve Onların İşlevleri (Fonksiyonları)", *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*(2016): 163-179.
- Khan, Saif ve Owais Mufti. "The Hot History & Cold Future of Brands", *Journal of Managerial Sciences* 1 (2007): 75-87.
- Landais, Elise. "The marking of livestock in traditional pastoral societies", *Revue scientifique et technique (International Office of Epizootics)* 20.2 (2001): 445-479.
- Lavrov, Leonid I. O pričinox mnogoazyčija v Dagestane. In: Leonid I. Lavrov. *Istorikoetnografičeskie očerki Kavkaza*. Leningrad: Nauka, 1978.
- Merriam, Sharan B. *Case Study Research in Education: A Qualitative Approach*. San Francisco: Jossey Bass, 1988.
- Neary, Michael ve Ann Yager. *Methods of Livestock Identification (No. AS-556-W)*. West Lafayette: Purdue University, 2002.
- Nur, Rıza. "Tamga ou Tag Marque au Fer Chaud a Sinofer", *Journal Asiatique*, 212 (Paris 1928): 148-151; "Sinop At Damgaları", Konya Mecmuası, çev. M. Mesud Korman, yıl: V, sayı: 36, Konya, 1941, s. 13-17.
- Ol'khovskii, V. S. "Tamga (k funksii znaka) [Tamga (to the function of the sign)] Istoriko-arkheologičeskie al'manakh", *The Historical and archaeological almanac* 7 (2001): 75-86.
- Onwuegbuzie, Anthony J. ve Kathleen MT Collins. "A Typology of Mixed Methods Sampling Designs in Social Science Research", *Qualitative Report* 12.2 (2007): 281-316.
- Podolefsky, Sol. *Di geshikhte fun di Kazarn un zeyer idishe melukhe in tsentral Eyrope*. New York: Rokhman, 1971.
- Qurbanov, Araz. *Damgalar, Ramzlar... Mənim səmələr*. Bakı: Strateji Araştırmalar Merkezi, 2013.
- Samashev, Samat. Türk Dünyasındaki Damgalarda Ortak Özellikler (Edt. F. Temizyürek). *Prof. Dr. A. Haluk Dursun anısına Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu Dil-Tarih-Cografya* (İçinde 6-8, Aralık 2019 Ankara). Elazığ: ASOS Yayınevi, 2020.
- Sanchez, Belda. *Catalogue of indigenous Spanish breeds. II. Cattle*. Madrid: Ministerio de Agricultura, 1981.
- Sümer, Faruk. *Oğuzlar*. İstanbul: Ana Yayınları, 1980.
- Tarcan, Haluk. *Ön Türk Tarihi*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998.
- Toprak, Funda. "Defter-İ Cengiz-Nâme'de Boy Nişanları ve Damgalar", *Electronic Turkish Studies* 6.1 (2011): 555-574.
- Yalçın, Rıza. *Anadolu'da Türk Damgaları. Uludağ'dan Toroslar'a*. Bursa: Yeni Basımevi, 1943.
- Yıldırım, Ali ve Hasan Simsek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008.